

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СТРУКТУРНО-ЛОГІЧНИХ СХЕМ У НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Враховуючи сучасні освітні та суспільні тенденції й потреби, випускник школи, щоб бути успішним у житті, повинен уміти самостійно працювати з великими обсягами інформації (знаходити її, аналізувати, робити узагальнення, зіставляти з аналогічним або альтернативними варіантами тощо), критично і творчо мислити, бути комунікабельним. З огляду на це у статті розкрито та теоретично обґрунтовано особливості використання структурно-логічних схем на уроках української літератури, що сприяють стимулюванню навчально-пізнавальної діяльності старшокласників.

Ключові слова: *схема; структура; логічна, структурно-логічні схеми.*

Сучасні реалії та потреби суспільства вимагають нового педагогічного бачення та зміни парадигми в напрямі навчання й самовиховання творчої конкурентоспроможної особистості.¹

Навчання – основна форма розвитку пізнавальної активності старшокласників. З одного боку, під час навчального процесу школярі здобувають нові знання, які розширюють їхній кругозір, а з іншого – у процесі активної пізнавальної діяльності розвиваються навчальні можливості учня, завдяки яким він може самостійно і творчо не лише використовувати запас знань, а й шукати нове, задовольняючи свої потреби в пізнанні. Викладання повинно бути захопливим – таким є один із принципів методики сучасного уроку. Кожне заняття повинно мати пізнавальний характер і одночасно зацікавлювати як своїм змістом, так і способом викладу.

Продовжуючи ідеї Я. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці, А. Дистервег називає саме наочність важливим стимулом навчально-пізнавальної діяльності. Окреме місце у процесі стимулювання навчально-пізнавальної діяльності посідає питання використання структурно-логічних схем.

Значний внесок у проблему використання абстрактної наочності (у вигляді схем) на уроках вивчення навчальних дисциплін зробили М. Винокур, Л. Нечепоренко, Н. Силич, О. Скуратович (природничі дисципліни), Л. Дашко, Л. Зельманова, Г. Іваницька (російська мова), М. Девдера, В. Паламарчук, В. Пономаренко (українська мова). У їхніх працях визначено роль схематичної наочності у навчанні, функції, прийоми використання, зразки схематичної наочності, досліджено результативність навчання з використанням зорових опор.

Загальнодидактичну проблему поєднання слова вчителя й засобів наочності глибоко досліджував Л. Занков. На думку вченого, таке поєднання виключає одноманітність у процесі пізнання, сприяє активізації розумової діяльності учнів завдяки тому, що “аналіз і синтез, абстракція й узагальнення можуть виступати то в наочно-образному плані, то в плані словесно-логічному в їх різноманітних співвідношеннях”.

Проте поза увагою вчених залишаються шляхи, прийоми та способи використання структурно-логічних схем із метою стимулювання навчально-пізнавальної діяльності старшокласників.

Мета статті – визначити особливості використання структурно-логічних схем у навчально-пізнавальній діяльності старшокласників.

Останнім часом значно зросла роль нетрадиційної наочності (у вигляді схем) у вивченні української літератури. Вчителі-словесники застосовують опорні схеми, але водночас спостерігається брак матеріалів, які б висвітлювали питання технології складання структурно-логічних схем та методики їх використання на уроках української літератури. Така ситуація призводить до труднощів при підготовці уроків, тому що в методиці викладання літератури недостатньо висвітлено проблему використання наочності у вигляді схем. Це пов'язано, передусім, зі специфічністю предмета, із його емоційно-естетичним змістом, вивчати який мовою графічних схем видавалося неможливим.

На підставі власного досвіду роботи зазначимо, що структурно-логічні схеми (далі – СЛС) як різновид схематичної наочності можна використовувати на всіх етапах уроку української літератури, але найдоцільнішим видається їх застосування на етапі аналізу художнього твору та вивчення біографії митця. Фіксація визначальних віх у ході міркування за допомогою знаків-сигналів на СЛС дає змогу дотримуватися логіки аналізу, ефективніше реалізувати евристичний метод у вивченні української літератури. Робота зі СЛС із зображенням структури твору, композиційних особливостей, розвитку сюжетної дії, системи образів, еволюції характеру героя, конфлікту твору в розвитку, причинно-наслідкових зв'язків між подіями й вчинками героя значно економить навчальний час для детальнішого вивчення поезики твору.

Засвоєння технологічних процесів неможливе без з'ясування лексичного значення слів, що становлять назву різновиду схематичної наочності – СЛС, й оперативної лексики, використаної для опису технології складання та методики використання СЛС. Звернімося до семантики слова “схема”. “Короткий тлумачний словник української мови” пояснює, що *схема* – це “креслення, що в загальних рисах зображує систему, будову чого-небудь” [3].

За сучасними класифікаціями графічні схеми належать до символічних наочних посібників (в основу класифікації покладено засіб відображення). Схема за допомогою умовних знаків розкриває суттєве, унаочнюючи складні зв'язки, залежності, внутрішню логіку предметів і явищ, які вивчаються на уроці.

Технологія складання схеми передбачає виділення головної думки, навколо якої групуються смислові елементи, які прямо чи посередньо пов'язані з головною думкою, – це аргументи й ілюстрації. Іноді буває ще й висновок, який найчастіше збігається з головною думкою. Усе це подається на схемі у вигляді знаків-сигналів (цитатних, графічних, словесних, малюнків), розташованих у логічній послідовності.

Отже, структурований, систематизований, закодований за допомогою знаків-сигналів (цитатних, символічних, графічних, словесних) навчальний матеріал може бути укладений у схему, тобто розташований у певній взаємозалежності та логічній послідовності. Різновид схематичної наочності – структурно-логічна схема народжується у поєднанні знаків-сигналів із короткими записами, що допомагають прочитати схему або несуть додаткову інформацію про твір, структура якого чи інші зв'язки й залежності загалом або частково подано на схемі: *структура* – взаємні відносини елементів, які становлять цілість...

Додане до словосполучення “структурна схема” визначення “логічна” підкреслює:

1) важливу умову проходження технологічного процесу під час створення СЛС (правильність, послідовність, обґрунтованість, відбирання головного, найбільш значущого), використання якої є засобом фіксації логічної структури навчального матеріалу для сприйняття його зором;

2) використання СЛС має сприяти збереженню логіки аналізу художнього твору, тому що на схемі за допомогою знаків-символів фіксуються визначальні віхи, розставляння яких у логічній послідовності за умови наявності вагомих аргументів відбиває процес аналітичної діяльності загалом;

3) оригінальні СЛС концептуального змісту (розроблені до одного твору з урахуванням його специфіки) можуть слугувати структурним каркасом уроку або системи уроків, тому що являють собою систему інформаційних блоків, розташованих у логічній послідовності, зміст яких розглядатиметься протягом уроку або вивчення теми в цілому.

Таким чином, три компоненти, що входять до словосполучення “структурно-логічна схема”, є визначальним для цього різновиду схематичної наочності.

Пропонуємо технологію складання СЛС як різновиду абстрактної наочності при вивченні української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах та методику їх використання.

Структурно-логічна схема з літератури має сприяти кращому запам'ятовуванню навчального матеріалу, оскільки до цього процесу підключаються зорові рецептори, які дають можливість “бачити” смислову структуру кожної частини і всього тексту в цілому.

Використання СЛС дасть можливість зняти інтелектуальне напруження в процесі навчально-пізнавальної діяльності, найкраще сприятиме появі інтересу, бажання, прагнення вчитися.

Етапи роботи зі СЛС :

I. На етапі збору інформації вчитель виконує роль консультанта; учні працюють із різноманітними джерелами інформації:

Лекція вчителя	Матеріали першоджерел (літописи, щоденники, листи, автобіографічні твори, документи)	Інтерв'ю, свідчення очевидців або коментарі
Підручник, художня література.	Технічні засоби (відео, радіо, теле)	Інтернет, веб-сайти, групи новин

II. Підготовчий етап – визначення мети використання та змісту СЛС. Розробка СЛС (сортування навчального матеріалу; визначення головної думки та її смислових елементів (цитат, аргументів); моделювання схеми; вибір знаків-символів, розташування їх відповідно до логіки розвитку думки, надання зображенню естетичної форми). Визначення місця навчальної ситуації з використанням СЛС у загальній структурі уроку. Розробка системи завдань з опорою на СЛС.

III. Етап реалізації – далі йде етап створення структурно-логічних схем: учитель надає потрібну допомогу при роботі із цитатним матеріалом; учні пра-

цюють над створенням індивідуальних або колективних структурно-логічних схем.

IV. Заключний етап – подання й оцінювання структурно-логічних схем, при цьому визначаються використані можливості, творчий підхід, особиста роль кожного учасника і значущість його внеску в загальну справу.

Система технологічних вимог до складання СЛС.

СЛС повинна відповідати смисловій структурі навчального матеріалу, складатися із головної думки і службових елементів (аргументів, висновків, які формують її логічні блоки (блок)).

Якщо СЛС складається із кількох логічних блоків, що відповідають структурі навчального матеріалу, то кожен із блоків повинен бути виразно виділений, адже на уроці може бути передбачена як групова, так і індивідуальна робота учнів з окремими блоками.

Варто подолати спокусу включення у СЛС багатьох опор у вигляді знаків-сигналів. Перевантаження схеми ускладнює її розкодування, її письмове відтворення учнями й оперативну роботу з нею.

Потрібно уникати одноманітності у використанні графічних зображень, щоб схеми розрізнялися між собою. Це полегшує їх запам'ятовування. Урізноманітнити унаочнений навчальний матеріал можна зміною шрифту, розташуванням логічних блоків, введенням у СЛС елементів рисунка (образу-символу), пов'язаних зі змістом твору, або наданням розташованим блокам певної форми (коло, квітка, кіноплівка тощо).

Щоб виділити особливо важливі знаки-сигнали у СЛС, можна використати різні кольори, але їх не повинно бути багато (2–3), бо зайва розмаїтість дратує зір, а тому погіршує запам'ятовування.

Розпочинаючи складання СЛС, потрібно завчасно поділити зміст навчальної теми на смислові частини. Як зазначалося вище, смисловий блок схеми складатиметься із головної думки, аргументів та висновків на її підтвердження. Отже, спочатку потрібно провести “сортування” навчального матеріалу (структурувати його). Ця робота полягатиме у вилученні головної думки, знаходженні аргументів та яскравих висновків у межах кожної смислової частини тексту. Щоб змоделювати схему, потрібно підібрати матеріали відповідно до задуму, розмістити їх на папері за логікою руху міркувань, надати зображенню естетичної форми. Знаки-сигнали у вигляді стрілочок, геометричних фігур розташовуються залежно від їх конкретного функціонального значення (показ різноманітних процесів, зв'язків, відносин).

Висновки. Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури, а також власний досвід практичного застосування наочності дали змогу визначити особливості використання структурно-логічних схем. Значна кількість особливостей зумовила їх розподіл на певні групи. Зокрема, особливості, що стосуються змісту навчальної інформації, яка покладена в основу структурно-логічної схеми; оздоблення схеми, її загального вигляду. Були також визначені специфічні особливості щодо побудови структурно-логічних схем.

Таким чином, СЛС на уроках літератури допомагають вирішити такі завдання: упорядкувати навчальну інформацію, інтенсифікувати процес засвоєння знань, виробити в учнів уміння та навички структурування, систематизації й узагальнення навчального матеріалу. Крім того, використання СЛС спонукає учнів

до уважного прочитання твору, сприяє зацікавленню їх навчанням. Такий урок розрахований на кожного учня окремо і на клас у цілому. Кожен етап роботи зі структурно-логічними схемами викликає в учня особисті почуття, бачення в окремих частинах цілого, вміння неординарно відповісти на поставлені запитання, захоплення та бажання отримати результат. Такий урок не примушує, а захоплює, пробуджує інтерес, захоплює побаченим і власними перемогами, які здобуті на певному етапі створення СЛС чи взагалі на уроці. Такі уроки різнорівневі, емоційні, творчі, а отже, сприяють стимулюванню навчально-пізнавальної діяльності старшокласників.

Список використаної літератури

1. Дистервег А.В. Избранные педагогические сочинения / А.В. Дистервег. – М. : УчПедГиз, 1956. – 374 с.
2. Занков Л.В. Избранные педагогические труды / Л.В. Занков. – М. : Педагогика, 1990. – 424 с.
3. Короткий тлумачний словник української мови. – К. : Рад. шк., 1978. – 296 с.
4. Перминова Л.М. Изучение качества усвоения учащимися различных видов знаний с помощью структурно-логических схем / Л.М. Перминова // Новые исследования в педагогических науках. – М. : Педагогика, 1979. – № 1. – С. 23–27.

Стаття надійшла до редакції 07.02.2013.

Кохан Л.В. Особенности использования структурно-логических схем учебно-познавательной деятельности старшеклассников

Учитывая современные образовательные и общественные тенденции и потребности, выпускники школы, чтобы быть успешными в жизни, должны уметь самостоятельно работать с огромным объемом информации (находить ее, анализировать, делать обобщение, сопоставлять с аналогичным или альтернативными вариантами и др.), критически и творчески мыслить, быть коммуникабельным. В статье раскрыто и теоретически обосновано особенности использования структурно-логических схем на уроках украинской литературы, которые способствуют стимулированию учебно-познавательной деятельности старшеклассников.

Ключевые слова: схема; структура; логическая, структурно-логические схемы.

Kohan L. Features of use structural and consequential patterns in senior students' learning and cognitive activity

Due to the current educational and social tendencies and needs a school – leaver, to be successful in the life, should be able to work independently with a huge amount of information (to find, to analyze, to synthesize, to compare the information with similar or alternative one, etc), to think critically and creatively, to be communicative. The article deals with the features of use of structural and consequential patterns at Ukrainian literature lessons. It is proved theoretically that their usage stimulate senior students' learning and cognitive activity.

Key words: pattern, structure, consequential, structural and consequential pattern.